

Riksintresse för kulturmiljövården

Vibyholm - Årdala m.m. (D37)

Vibyholm, foto Jan Norrman

KUNSKAPSUNDERLAG

Vården

Kunskapsvärde

Fornlämningarna i området visar på ett under bronsåldern fullt koloniserat landskap med många fornlämningar såsom rösen och ensamliggande stensättningar från bronsålder och äldre järnålder. Yngre järnålderns bosättningar och formrika gravfält visar att bosättningarna koncentreras till de områden där vi finner de historiska bytomterna utmed den ålderdomliga färdvägen på Malmköpingsåsen. I området kan förändringar i bosättningsmönster och markutnyttjande följas genom fornlämningarnas samband och sammanhang utmed områdets tre höjdryggar. Under yngre järnålder hamnar tyngdpunkten i bosättningarna vid åsen och på ud-dar i sjön Båven. Odlingslandskapets övergripande karaktär med åkermark och hagmark omgiven av skogsmark och våtmarker i sänkorna representerar en markzonering med rötter troligen i medeltid.

Vibyholms slott och gods visar på framväxten och utvecklingen av ett kungligt gods där utvecklingen av den ekonomiska stordriften bland annat kommer till uttryck i stora ladugårdar och statarbostäder som hör samman med ökande animalieproduktion och mejeridrift. Slottsmiljön representerar såväl personhistoriska som stora konst- och arkitekturhistoriska värden.

Vid Vibyholms slott och ägor kan man förstå och uppleva skillnaderna mellan slottets skyddade värld och de underlydande torpen och förhållandet till produktionsmarken. Sigridslunds skola är en del i detta som visar på hur det uppfördes en folkskola som en del av omsorgen om de anställda. Historien kring Sigridslunds skola och dess uppförande samt Grevens barns död är personhistoria med stort symbolvärde.

Upplevelsevärde

Många av fornlämningarna är välbevarade med en placering i terrängen som erbjuder fina vyer över dalgångarna och Båven. Yngre järnålderns gravfält på Malmköpingsåsen invid den gamla färdvägen är tydliga

med pedagogiska kvaliteter där man kan förstå sambanden mellan förhistoriska gravar, de historiska bytomterna, äldre vägstråk och vattenvägarnas betydelse.

Vibyholms slottsmiljö har en magnifik placering på en ö i Båven förbunden med fastlandet genom en bro. Slottet med intilliggande byggnader och omgivande park har stora konstnärliga och arkitektoniska upplevelsevärden. Till slottet hör en park på Djurön som nås via en bro från slottsön. Vibyholm är ett exempel på hur man anlagt ett slott i samspel med naturen och Båvens vatten så att det framstår som isolerat, imponerande och exklusivt, lämpligt för en änkedrottning.

Slottsmiljön kontrasterar mot det omgivande landskapet med statorbostäder och små torp i mötet mellan åker och skog långt från Båvens vattenspegel. Bland övrig bebyggelse inom godset är det endast arrendatorbostället Skälbynäs som har en framträdande placering på en udde i Båven.

Bruksvärde

Fornlämningarna har stor betydelse som förmedlare av kontinuitet tillbaks till förhistorisk tid. Vidbyholm och många av de andra byggnaderna har stora bruksvärden som åretruntbostäder och för fritidsbruk.. Godset har stort värde som fungerande jordbruks och skogsegendom. Inom markerna bedrivs omfattande jaktverksamhet.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Fornlämningarna ska bevaras och sambanden mellan dem och de historiska bytomterna ska vara avläsbara. Landskapets kulturhistoriska komponenter, bland annat den ålderdomliga vägsträckningen ska vidmakthållas och kunna brukas i samma utsträckning som idag.

Slottsanläggningens stora konst och arkitekturhistoriska kvaliteter ska bevaras och vårdas. Den omgivande miljön med alléer och ädellövskog ska vidmakthållas.

Välbevarade, äldre bebyggelsemiljöer med kulturhistoriska kvaliteter ska vara möjliga att uppleva som viktiga inslag och som kunskapsbärande element i det större herrgårdslandskapet. De många torpen med ålderdomliga stugor i området ska kunna upplevas i fortsättningen. Kyrkomiljön ska bibehålla sin karaktär.

Det öppna landskapet ska bestå. Kontinuitet i markzoner med öppna odlade dalgångar och sluttningar omgivna av skogsklädda höjder ska bevaras.

Det innebär att:

- Fornlämningarna ska inte tas bort eller skadas.
- Ängs- och hagmarker ska fortsätta att betas och att åkermarken brukas och inte planteras igen med högväxande gröda så att de öppna utblickarna försvinner.
- Alléerna i området ska underhållas.
- Värdefulla bebyggelsemiljöer som slottsmiljön, Årdala kyrkomiljö, arrendegårdar, torp och tjänstebostäder ska inte rivas eller förändras på ett sådant sätt att deras karaktär går förlorad. De ska underhållas med varsamhet.
- Bebyggelsen i området underhålls kontinuerligt och fortsätter att nyttjas så att slottsmiljön och dess värden som riksintresseområde består. Områdets ålderdomliga enkelstugor ska underhållas med varsamhet.
- Ny bebyggelse anläggs inte i exponerade lägen, i sådana lägen att ursprunglig bebyggelse förstörs, eller att landskapsbilden påverkas negativt.

Beskrivning

Naturgeografi

Området ligger på västra sidan av Gullfjärden i Båven och består av tre öst-västgående höjdryggar, den norra från Årdala till Vibyholm, den mellersta från Ökentorp till Näsby gamla tomt och den södra från Stuthagen till Skälbynäs. Tvärs över dessa löper en del av Malmköpingsåsen i nord-sydlig riktning från Skälby till Oxbro. De höglänta partierna är skogsbeväxta, sluttningarna präglas av hagmark medan de lågt liggande lerjordarna är uppodlade eller beväxta med energiskog. Mellan höjdryggarna ligger dalgångar som mynnar ut vid Båven, som varit vikar av Båven långt fram i historisk tid. Namnen på dessa dalgångar visar tydligt deras karaktär, i norra dalen återfinns Sigridslundsmossen och Årdalamossen och i söder ligger Långängen.

Dagens landskapsbild

Kuperat, naturskönt jordbrukslandskap med större sammanhängande åkermark i anslutning till Skälbynäs och Vibyholm som är områdets jordbruksenheter. I norra delen av området i anslutning till Vibyholm finns områden med ädellövskog. Vibyholms mangård med dess monumentala byggnad har ett mycket spektakulärt läge på en holme förbunden med broar till fastlandet i norr och till en större park på Djurön i söder. På avstånd från huvudgårdarna, i gränsen mellan åker och skog ligger enstaka torp. I nordväst ligger Årdala kyrka på en framträdande höjd. Från de tre höjdryggar som dominerar området har man ständigt utblickar över Båvens vattenspegel i öster. I Båven ligger ett antal holmar av olika storlek som skyddar Gårdsfjärden vid Årdala.

Dagens brukande

Jordbruk och skogsbruk.

Dagens bebyggelsestruktur

Området domineras helt av Vibyholms slott med tillhörande ägor.

Vibyholm uppfördes 1622-26 av Karl IX:s änkedrottning Kristina. Det var landets mest överdådiga renässansslott. Slottet ritades av Kaspar Panten med många utsmyckningar varav ett fåtal finns kvar. Slottet byggdes om på 1730-talet och 1799-1804, då det fick sitt nuvarande utseende enligt CC Gjörwells ritningar. ”..nyantika strömningar kombinerades med tidens romantiska historism.” Slottets interiör byggdes om på 1850-talet. På slottsön finns också två bostadsflyglar och en ekonomilänga vid vattnet med vedbod, tvättstuga, dass och fähus, alla putsade stenhus.

Sigridslunds skola är uppförd 1826 i stramt klassiskt formspråk med två böjda längor och två små fyrkantiga flyglar.

Området har saknat självvägande bönder sedan säteribildning vilket inneburit att gårdar saknas helt däremot finns det ett stort antal torp varav många finns kvar, bl.a. kan man se ålderdomliga enkelstugor från 1700-talet vid Hagstugan, Plogstugan, Näsbystugan och Ökentorp. Häradskartan från tidigt 1900-tal visar att området vid denna tid dominerades av många, många torp och ett mycket stort antal backstugor. Huvudbyggnaden på Skälby är i tegel i två våningar och var ursprungligen ett gårdsmejeri med åtta till nio arbetarbo-städer. Byggnaden ser närmast ut som en herrgård. Arrendatorbostaden Skälbynäs, byggdes 1882 som ett vitputsat stenhus i nygotik.

Historiska skikt

Stenålder – Det är under yngre stenålder som landskapet vid Årdala växer fram genom landhöjningen. Från att ha bestått av mindre kobbar i ett innanhav framträder de öst-västliga höjder som dominerar området. Vid början av bronsålder ser området ut ungefär som idag med det tillägget att dalgångarna var vattenfyllda långsmala vikar. På hembygdsgården förvaras en fornsaksamling med i huvudsak stenyxor som låter oss förstå att det finns många ännu icke upptäckta boplatser från yngre stenålder. Här ingår även Malmköpingsåsens sträckning genom området i nord-sydlig riktning som en viktig del genom att det på andra ställen utmed åsen förekommer många stenåldersboplatser. Även här bör det finnas boplatser från yngre stenålder.

Bronsålder – äldre järnålder - Under bronsålder och järnålder finns det stadigvarande bosättningar i området vilka lämnat efter sig ett antal rösen och ensamliggande stensättningar på krönen av de öst-västgående höjderna. Bland de äldre gravarna märks kvadratiske stensättningar och domarringar.

Yngre järnålder - Vid Skälby, Näsby och Viby finns gravfält som varit i bruk från äldre till yngre järnålder. De uppvisar varierade former av stensättningar och högar. Flera av högarna är stora, mellan 15 och 20 m i diameter. Vid Näsby heter den största högen "Urdals hög". Även ortnamnsskicket, by-namn, visar på en fast etablering under yngre järnålder. Särskilt Viby framstår som en betydande enhet under vikingatid med flera omfattande gravfält. Gemensamt för yngre järnålderns gravfält är att de ligger i anslutning till Malmköpingssåsen med utsikt mot Båven i öster.

Till järnålderns mitt hör de två fornborgar som ligger i området, en på ön Fyrsten i nordost och en på södra udden av Djurön. Båda fornborgarna har haft kraftiga vallar, delvis kallmurade. De har varit strategiskt belägna och bevakat infarten till byarna i Årdala socken. På Djurön visar två mindre gravfält att det funnits en bosättning på ön under järnålder. På gravfälten finns såväl en domarring och vikingatida högar som visar att gravfälten nyttjats under äldre och yngre järnålder.

Medeltid - Under 1100-talet uppfördes Årdala kyrka.

Nyare tid - På 1570-talet kom Viby by i Hertig Karls ägo som då anlade Wibyholm och gjorde gården till centrum i ett förvaltningsområde kallat Wibyholms län. Hans änka, drottning Kristina, lät på 1620-talet uppföra ett spektakulärt slott. Vid denna tid införlivades hela Viby by med godset. Under 1720 och 30-talen byggdes slottet om när det kom i släkten Bondes ägor. Sin klassicistiska stil fick slottet genom en ombyggnad efter Gjörwells ritningar från 1798.

Under 1800-talet utvecklades parken, bl.a. uppfördes en grotta av äldre byggnadsmaterial i öster vid vattnet, arrangerad av arkitekten J F Åbom. Till slottet hörde park och trädgårdar placerade på Djurön som nås från slottet genom en träbro på stenklippor. Idag är spåren av trädgårdarna få, i slutet av 80-talet fanns det kvar ett lusthus och en berså med stenbord som minner om den forna parkens storhet. I övrigt har Djurön karaktär av naturbetesmark. På fastlandssidan ligger ekonomibygnader och arbetarbostäder från 1800- och 1900-talen.

Skälby, Näsby och Årdala kyrkby lades under Wibyholm redan på 1600-talet. Vid Näsby finns det kvar en gård med parstuga och enkelstuga från 1700-talet. Gården är utflyttad från bytomten.

Området har saknat självvägande bönder sedan säteribildning vilket inneburit att fristående gårdar saknas, däremot finns det ett stort antal torp varav många finns kvar. Häradskartan från tidigt 1900-tal visar att området vid denna tid dominerades av många torp och ett stort antal backstugor. Utöver dessa fanns det arbetarbostäder vid bl.a. Skälby.

Den medeltida kyrkan byggdes om på 1860-talet varvid den förändrades i stor omfattning. Vid kyrkan bidrar ett ålderdomshem och ett kyrkstall till en fin kyrkomiljö. Kyrkbyn försvann på 1600-talet när marken gick upp i säteribildningen Wibyholm. Även prästgården Kobo införlivades med godset. Väster om kyrkan uppförde greve Bonde, år 1826, Sigridslunds skola till minne av hans dotter Sigrid som dog 6 år gammal. Vid invigningen omkom grevens son Carl Adolf då kanonsaluten sköts. Över de båda barnen restes senare en minnessten. Skolan var en riktig folkskola, flera årtionden före folkskolestadgans tillkomst. Till skolan fanns också ett internat som från 1842 omfattade skolhemmet Carlslund, ett putsat hus på höjden nordöst om kyrkan. Tills skolan hörde ett jordbruk med ladugård norr om skolbyggnaden. Internatet utvecklades på 1880-talet och skolan övergick i det kommunala skolväsendet 1913. Skälby skola som uppfördes 1927 är idag privatbostad.

På Häradskartan från tidigt 1900-tal ligger det ett tegelbruk nordnordost om brofästet till Wibyholm CDL. Norr om ladugårdarna pekar 1950-talets karta ut mejeriviken vilket kan antyda att det funnits ett mejeri på platsen. På Djurön finns det kvar rester av en kalkugn.

Värdetext 1987

Vibyholm - Årdala m m Fornlämningsrik jordbruksbygd präglad av Vibyholms under 1700-talet ombyggda 1600-talsslott med ekonomibyggnader, arbetarbostäder och torp från 1700- och 1800-talen. Årdala kyrka med ålderdomshem, kyrkstall och skola.

Historiska näringar

Jordbruk, tegelbruk norr om slottet vid slutet av 1800-talet, samtidigt finns ett mejeri vid Skälby, ev ytterligare ett mejeri norr om Vidbyholm i viken, kalkbrott och kalkugn på Djurön.

Kommunikation

Malmköpingsåsen har varit ett viktigt kommunikationsstråk allt sedan stenålder, vilket antyds genom lösfynd av stenyxor utmed åsen.

Fornborgar med mycket upplevelsebara och strategiska placeringar som bevakat sjövägen till Årdala.

Från Skälby och norrut går en äldre vägsträckning som fortsätter norr om den sankta Långängen upp på Näsbyhöjden genom det järnåldersgravfält som ligger där. Platsen har varit ett gynnsamt läge för en vikingatida bro. Vägen följer Malmköpingsåsen och under 1600-talet ingick detta vägparti i huvudvägen mellan Nyköping och Eskilstuna.

Samhällsfunktioner

Centrum i ett av Hertig Karls förvaltningsområden kallat Wibyholms län. Hans änka, drottning Kristina, lät på 1620-talet uppföra ett spektakulärt slott.

Makt

Yngre järnålderns storbönder som manifesterat sin ställning genom stora gravfält anlagda på Malmköpingsåsen och exponerade mot Båvens vatten.

Adelns landskap synligt genom 1600-talets slottsmiljö.

Vems landskap

Se ovan under makt.

Visuella/ historiska samband

Rumsliga koppling mellan bytomt och yngre järnålderns gravfält som ligger i anslutning till varandra och visar på den historiska kontinuiteten. Först i och med slottsetableringen bryts den rumsliga kontinuitet avseende bebyggelsemönster. Vibyholms slott uppförs med ett spektakulärt läge

Koppling till naturgeografi

De förhistoriska bosättningarna visar en tydlig variation i landskapsutnyttjandet genom att stenålderns boplatser kan antas följa Malmköpingsåsen med utlöpare där åsen varit ett viktigt kommunikationsstråk. Här kan man jämföra med samtida stenåldersfynd vid Hyltinge kyrka och på Malmköpings hed. Under bronsålder-järnåldern nyttjar man de öst-västgående dalgångarna och markerar sin närvaro genom spridda gravar. Under yngre järnålder sker en tydlig koncentring till de områden där bytomterna etableras. Bebyggelse och gravfält ligger utmed Malmköpingsåsen men framförallt med en tydlig exponering mot Båvens vattensystem.

Slottet Vibyholm har ett framträdande och exklusivt läge på en ö med förbindelse genom broar till fastlandet med brukningscentrum och till Djurön med dess privata parklandskap. Vibyholms gods har präglat det omgivande landskapet i mycket hög grad och denna del av Årdala socken kännetecknas av ädellövskogar och öppna vyer över vattnet med Vibyholm i blickfånget.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Vibyholm - Årdala m m D 37

Socken: Årdala sn, Helgesta sn

Kommun: Flens kommun

Karaktärstyp: Slottslandskap och fornlämningsmiljö

Karaktärsord: Lösfynd av stenyxor, krönrösen, spridda stensättningar, fornborgar, vattenfarled, gravfält, höggravfält, förhistorisk vägsträckning, Urdals hög, 1100-talskyrka, kyrkomiljö, Hertig Karl anlägger Vibyholm, Förvaltningsområdet Wibyholms län – sent 1500-tal, Hertig Karls änkedrottning uppför spektakulärt slott – 1620, säteribildning, avhysta bytomter, torp, ålderdomliga enkelstugor, mejeri, tegelbruk, arbetarbostäder, arrendatorbostad, Sigridlunds skola, Carlslunds internat, park

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Kyrkomiljön, 4 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB (RI – D37 – Vibyholm – Årdala)

Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6§MB - Båvenområdet

Riksintresse för friluftslivet 3 kap. 6 § MB – Båvenområdet

Natura 2000 (4 kap 8§MB) – Båvenområdet

PBL 8 kap. §13, 14, 17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

I nordväst omfattar riksintresset de fornlämningar som ligger i anslutning till och som vänder sig mot Vibyholms och Årdala sockens landskapsrum. I sydväst ingår Skälby inägomark. Riksintresseområdet omfattar även de öar i Båven som vänder sig mot Gårdsfjärden och slottet samt några av de torp som hör till Vibyholm.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Yngre stenålder	Lösfynd av stenyxor anger att det funnits ett flertal boplatser från yngre stenålder.		Malmköpingsåsen		Fornsakssamling på hembygdsgården
Bronsålder/äldre järnålder	Rösen, spridda stensättningar, små gravfält - området fullkoloniserat under denna tid. Jordbruk, boskap, goda betesmarker utmed de uppgrundade vikarna		Malmköpingsåsen och vattenfarvägarnas betydelse anas genom gravarnas placering Fornborgar	Fornborgar bevakar vattenvägarna	Ill: karta med bronsålderns vattenlinje Fornborgar i Båven
Yngre järnålder	Skälby, Näsby, Viby och Djurö . Gavfälten ligger vid Malmköpingsåsen exponerar mot Båven med dess vattenfarled.		Förhist. vägsträckning fr Skälby till Oxbro, vattenvägar i Båven		Ill: Urdals hög – ålderdomlig vägsträckning
Medeltid	Årdala k:a				Årdala kyrka
1570-talet	Hertig Karl anlägger Wibyholm		Landsväg Malmköping -I Nyköping	Centrum i förvaltningsområdet Wibyholms län	
1620	Karl IXs änka Dr. Kristina uppför ett spektakulärt slott. Säteribildning, Viby, Näs o Skälby införlivas.		Landsväg Malmköping - Nyköping		1600-talskartor
1700-talet	Slottet får en klassicistisk stil enl. Gjørwells ritning fr 1798.	Många torp med små odlingsarealer.		Slottet hamnar i släkten Bondes ägor	Vibyholms slott Näsby utflyttade gård m parstuga, enkelstuga fr 1700-talet. Ålderdomliga enkelstugor: Hagstugan, Plogstugan m.fl.
1800-tal	Ekonomibyggnader o arbetarbostäder uppförs. Gårdsmejeri o arbetarbostad vid Skälby, Nygotisk arrendatorbostad fr 1882 v Skälbynäs. Kyrkan renoveras o får sitt nuvarande utseende, kyrkomiljö m ålderdomshem o kyrk stall Park anläggs bl.a. på Djurön . Mejeri, tegelbruk.			Sigridslunds skola fr 1826, Carlslunds internat fr 1842	Skälby mejeri, Skälbynäs, Sigridslund.
1900-tal				Skälby skola uppfördes 1927	